

Соціальний оптимізм як чинник організаційної культури сучасного університету

У статті обгрунтовано актуальність досліджень соціального оптимізму як чинника організаційної культури сучасного університету. Представлено результати емпіричного дослідження уявлень студентів про соціальний оптимізм та відтворено імпліцитну модель соціального оптимізму, існуючу в їхній свідомості. Окреслено напрями розвитку соціального оптимізму як складової організаційної культури сучасного університету та гарантії його розвитку в умовах кризового суспільства.

Ключові слова: соціальний оптимізм, імпліцитна модель соціального оптимізму, організаційне середовище, організаційна культура університету.

А.Р. Рафіков
аспірант,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Социальный оптимизм как фактор организационной культуры современного университета

В статье обоснована актуальность исследований социального оптимизма как фактора организационной культуры современного университета. Представлены результаты эмпирического исследования представлений студентов о социальном оптимизме и реконструирована имплицитная модель социального оптимизма, сформированная в их сознании. Обозначены направления и возможности развития социального оптимизма как составляющей организационной культуры современного университета и гарантии его развития в условиях кризисного общества.

Ключевые слова: социальный оптимизм, имплицитная модель социального оптимизма, организационная среда, организационная культура университета.

A. Rafikov
postgraduate,
Borys Grinchenko Kyiv University

Social optimism as a factor of organizational culture of the modern university

The paper validates the topicality of social optimism as a factor to organize the culture of modern university. The results of empirical research on social perceptions of students is represented and optimism implicit model of social optimism, existing in students' mind, is reproduced. The article outlines the directions of social optimism as an element of the organizational culture of modern university and as a guarantee of its development in the conditions of the recessionary society.

Key words: social optimism implicit model of social optimism, organizational environment, organizational culture of the university.

Постановка проблеми та її актуальність

Сучасне українське суспільство зазнає сутнісних змін, що мають важливе значення для його виживання, дальшого розвитку і збереження своєї ідентичності. Ці зміни характеризуються кризовими процесами в усіх галузях життя – соціальній, економічній, політичній, духовній, культурній, де з'являються численні проблеми, від вирішення яких залежать нинішнє і майбутнє країни. На тлі соціальної турбулентності і суспільних змін можуть виникати песимістичні настрої, зростають особиста і соціальна напруга, відчуття незахищеності й невпевненості в завтрашньому дні, втрачаються ціннісні орієнтири, зменшується задоволення з власного життя. Все це негативно впливає на активність, функції і продуктивність багатьох людей і, якщо не вжити належних упереджувальних заходів, то й організацій, членами яких вони є, і суспільства в цілому. Це неодмінно має бути враховане в контексті формування організаційної культури будь-якої організації. Адже добре відомо, що: 1) організація є відповідальною за своїх членів і має виявляти щодо них «здоровий патерналізм»; 2) потенціал і можливості організації набагато потужніші за просту суму потенціалів і можливостей окремих її членів, і саме це є головною системоутворюючою ознакою будь-якої організації як «живої» психосоціальної системи [3].

В умовах сьогодення університет є однією з тих організацій, що, з одного боку, активно адаптуються до зовнішніх змін заради виживання, підтримання конкурентоздатності та успішного розвитку, а з другого – не зважаючи на наявні проблеми, на вже згаданих засадах «здорового патерналізму» мають турбуватися про своїх членів (і особливо студентів!) та створювати для всіх них комфортне організаційне середовище, де немає депресивно-песимістичних настроїв, а провідним чинником організаційної культури є соціальний оптимізм. Це тим більше важливо, що студентська молодь є однією з найбільш уразливих соціальних верств у кризовому суспільстві. Через природні вікові особ-

ливості студенти є більш ніж інші соціальні групи і спільності чутливі до впливу середовищних чинників і тих (не завжди позитивних) змін, що відбуваються в країні. І, полишені сам на сам з проблемною реальністю, молоді люди можуть ставати об'єктом масової пропаганди і не розуміти при цьому сутності суспільних змін. Їхнє самостійне пізнання дійсності часто обмежується власним досвідом і досвідом близького оточення, сформованими досі стереотипами і набутими помилками, в результаті чого репродукуються песимізм і безпорадність. Значно менша, оптимістично налаштована частина студентів активно включається в процес змін, апробує нові стратегії взаємодії з динамічною й непередбачуваною соціальною дійсністю, набуває нового досвіду і: або утверджується у своєму оптимізмі, або переконається в його ілюзорності, в марності своїх зусиль і старань і помалу набуває комплексу вивченої безпорадності. І, на нашу думку, референтні соціальні групи і організації, до яких людина належить, є тим «близьким» соціальним світом, де робиться ефективне «щеплення» проти щойно означених негативних ефектів і де вправління в освоєнні і переживанні соціального оптимізму може бути найбільш успішним.

Формулювання цілей і постановка завдань статті – проаналізувати уявлення студентів про соціальний оптимізм та окреслити напрями розвитку соціального оптимізму як складової організаційної культури.

Останні дослідження і публікації та виклад основного матеріалу

Поняття «соціальний оптимізм» нині досить широко вживане в буденному, медійному і публіцистичному дискурсах. Так досить відомою і загально визнаною є думка, що соціальний оптимізм – надзвичайно цінний психологічний ресурс людини, який значною мірою визначає її соціальне самопочуття, задоволення життям і навіть міру людського щастя. Вважається, що соціальний оптимізм і характерні для нього позитивні уявлення про навколишній світ становлять основу адаптаційних

можливостей людей, груп, спільностей, організацій. Ідеться і про те, що соціальний оптимізм – як системна ознака світогляду (бачення світу і ставлення до нього) індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів – значною мірою визначає якість індивідуального і колективного буття, активність, стилі і способи суб'єктів соціальної взаємодії, пошук і визначення ними свого місця серед близького (референтного) й віддаленого (широкого) соціального оточення. Соціальний оптимізм, за В.Г. Кременем, це і позитивно-творче ставлення до світу, відкритість до змін, здатність без страху поринати у вир нових знань, ідей, технологій, нових умов життя [4].

Проте слід зазначити, що це всім відоме поняття досі належно не усталене в науковому дискурсі соціальної та організаційної психології. В Україні і країнах Східної Європи феномен соціального оптимізму досліджували переважно соціологи в рамках моніторингів соціального самопочуття та задоволення населення країни з власного життя. Так у нашій країні такі моніторинги здійснювалися Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), фондом «Демократичні ініціативи», організацією «Research & Branding Group» та іншими. За даними компанії Research & Branding Group, станом на період з 26 січня по 6 лютого 2015 року серед населення України (за виключенням АР Крим, Донецької, Луганської областей та міста Севастополь) серед населення відзначався досить низький рівень соціального оптимізму: лише 15% мешканців країни очікували, що через рік житимуть краще, тоді як 42% опитуваних очікували погіршення якості життя. Соціолог Є. Копатько відмічає домінування серед населення негативних емоцій: тривога (63%), страх (35%), розгубленість (21%) і безвихідь (13%), тоді як оптимізм щодо ситуації в країні відзначили 14% опитаних. Щоправда 36% респондентів виказували надію на краще, яка, як відомо, «вмирає останньою» [9]. Причому депресивно-песимістичні тенденції посилювалися порівняно з показниками 2014

року (так тривога зростає з 54% до 63%, страх з 26% до 35%, безвихідність з 10% до 13%, а показники позитивних почуттів та оптимізму, навпаки, зменшилися [2]).

Показові дані щодо індексів суспільного та індивідуального благополуччя населення були отримані в результаті всеукраїнських опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології упродовж лютого 2014 р. – грудня 2016 р. Респондентам ставилися сім запитань: чотири з них були взяті з переліку тих, що застосовуються Левада-Центром для з'ясування Індексу соціальних настроїв, а три – є стандартними для Омнібусів КМІС. У результаті було зафіксовано: 1) зростання негативних очікувань щодо майбутнього країни (з різницею у 18 пунктів) і майбутнього своєї родини (25 пунктів); 2) той факт, що індекс соціального оптимізму населення країни (задоволення станом країни та її перспективами) значно нижчий за індекс індивідуального оптимізму (задоволення власним життям); 3) зниження індексів оптимізму за всіма складовими серед усіх вікових груп населення, в т. ч. і серед молоді (яка назагал виглядає найбільш оптимістичною, але загальні тенденції стосуються і її) [7].

Загалом соціологи констатують, що, починаючи з лютого 2012 року, індекси соціального самопочуття населення і задоволеності життям фіксуються в діапазоні від'ємних значень. І цей факт не можна ігнорувати. Можливо, саме цим спричинилася активізація досліджень соціального оптимізму фахівцями в різних сферах наукового і прикладного знання.

Отже, психологи, в т. ч. і соціальні, почали досліджувати соціальний оптимізм відносно недавно і переважно за кордоном. Нині найвідомішими з них є С. Петерсон, М. Селігман, М. Шевер, О. Сичов, Є. В. Ільїн, Ш. Х. Боташева, К. К. Муздибаєв, Д. О. Цирінг, Р. І. Юнацкевич та інші. Слід зазначити, що не всі ці автори вживали в своїх працях поняття «соціальний оптимізм» – більшість з них обмежувалися терміном «оптимізм». Однак всі вони – явно чи імпліцитно – відзначали соціальний зміст і соціальні функції цього

феномена. Так, Ш.Х. Боташева розглядає оптимізм як світоглядну позицію, яку характеризує позитивне сприйняття світу, його безумовне прийняття та активне долучення до взаємодії з ним. За Ш.Х. Боташевою, для цієї позиції характерні віра в краще майбутнє, у гарні перспективи розвитку своєї країни, в можливість реалізувати в ній свій особистий потенціал тощо [1]. На думку Р.І. Юнацкевича, оптимізм – це духовний стан людини, що визначає позитивне сприйняття нею дійсності, впевненість у власних можливостях, в т.ч. і з покращення життя, усвідомлення себе належним до суспільно значущої сили, що є запорукою вирішення важливих і масштабних соціальних завдань [12]. Як вважає К.К. Муздибаєв, оптимізм є важливою тенденцією до позитивних соціальних змін і, на відміну від песимізму, цей феномен корелює з успішним суспільним розвитком, стабільністю соціальної ситуації, зростанням якості життя [5]. Чимало авторів, зокрема й Д.О. Цирінг, наголошують на ціннісному аспекті оптимізму, що відбиває сприйняття й осмислення світу з позиції поєднання в ньому позитивного і негативного, справедливості і несправедливості, щастя і лиха [11].

Таким чином, соціальний оптиміст уявляється людиною, яка вірить, що світ, попри наявні проблеми і труднощі, справедливий і добрий до неї, впевнена, що з будь-якими труднощами можна впоратися, і без остраху дивиться в майбутнє. І цим оптиміст відрізняється від песиміста, для якого світ «чужий», ворожий і сповнений нескінченних і нерозв'язуваних проблем. Та особливо цікавою видається думка про оптимізм як універсальний механізм соціальної адаптації, психологічна сутність якого полягає в перетворенні негативного на позитивне, а кінцева мета – виживання і розвиток людини у динамічному кризовому світі [6].

У зв'язку з цим цікавою видається думка вітчизняної дослідниці А.М. Терещенко, яка пов'язує оптимізм та копінг-стратегії. У результаті опитування студентів різних факультетів 2-5 курсів ВНЗ України, нею був виявлений позитивний

кореляційний зв'язок між диспозиційним оптимізмом та актуальними копінг-стратегіями респондентів. Репертуар копінг-стратегій оптимістично налаштованих студентів ширший і продуктивніший, вони більш здатні протистояти життєвим труднощам і стресу. І, на думку А.М. Терещенко, саме від успішності формування в студентів копінг-стратегій та розширення їх спектру залежить міра їхнього соціального оптимізму та якості їхнього соціального життя в цілому [10].

Цікаві дані отримав у своїх дослідженнях К.К. Муздибаєв, який досліджував зміни, що відбувалися з песимістами й оптимістами під час економічних реформ 1993–2000 років. Як ним було з'ясовано, у цей період песимісти зазнавали значно більше невдач, втрачали колишній соціальний і економічний статус, погіршувалися їхні стосунки з оточуючими, стан здоров'я та якість життя в цілому. Натомість оптимістам значно більше щастило, зміцнилися стосунки з оточенням, у багатьох з них покращилося соціальне й матеріальне становище і якість їхнього життя в цілому. На відміну від оптимістів песимісти уникали подолання життєвих труднощів, в разі потреби застосовували переважно ірраціональні, непродуктивні стратегії, виявляли ознаки дезадаптації в нових умовах життя, зниження інтересу до подій навколо себе, брак вольових зусиль з подолання труднощів, безпорадність [5]. Подібні негативні ефекти песимізму свого часу були виявлені в експериментах М. Селігмана, в яких було доведено, що в умовах украй несприятливого зовнішнього середовища окремі люди виявляються надзвичайно стійкими до переходу в безпорадний стан. Вони зберігають ініціативу і не припиняють спроб досягти успіху. М. Селігман пов'язав це з наявністю в них унікальної якості, яку він називав оптимізмом. На думку М. Селігмана, оптимізм – це особливий стиль пояснення світу, в т.ч. пояснення причин власних невдач та успіхів [8]. Можна погодитися, що від стилю атрибуції (пояснення) залежить суб'єктивна оцінка людиною досвіду власних невдач, а від цього, своєю чергою, залежить кінцевий результат со-

ціального навчання – «вивчена безпорадність» чи «вивчений оптимізм».

Отже, є чимало підстав вважати, що соціального оптимізму можна навчитися, якщо: 1) знати як уявлення про соціальний оптимізм організовані в свідомості учасників організації (в даному разі – студентів); 2) мати чіткі уявлення, як можна коригувати ці уявлення в разі необхідності такої корекції; 3) створити в організації належні, пронизані духом соціального оптимізму організаційне середовище й організаційну культуру.

Виклад методики дослідження організації уявлень про соціальний оптимізм (модель соціального оптимізму) у свідомості студентів. Для емпіричного відтворення моделі соціального оптимізму, що існує в свідомості студентів, нами було розроблено спеціальний інструментарій за канонами школи експериментальної психосемантики [6; 13]. Реалізація цього задуму відбувалася в три етапи:

1) відтворення семантичного простору ознак соціального оптимізму; для цього ми застосували проєктивний, рефлексивний та акціональний дослідницький інструментарій а саме: індивідуальні бесіди, групові дискусії, фокус-групи, метод незакінчених речень, проєктивні малюнки, тест руки Вагнера, акціональні методи дослідження дією (ділові і рольові ігри);

2) розробка семантичного диференціалу та його запровадження; було реалізовано процедуру суб'єктивного оцінювання студентами за класичною в експериментальній психосемантиці 7-бальною шкалою 53-х ознак соціального оптимізму, виявлених нами на попередньому етапі дослідження);

3) математико-статистичний аналіз та інтерпретація отриманих даних.

У дослідженні взяло участь 192 студенти (майбутні психологи і соціальні педагоги) Київського університету імені Бориса Грінченка.

Як показали результати аналізу, здійсненого за допомогою пакету описової статистики EXSEL, важливими ознаками соціального оптимізму респонденти вважають повагу до себе й інших (52,2%),

високу пізнавальну активність (47,1%), здатність радіти життю (47,1%), товариськість, дружність до інших (45,7%), комунікабельність (44,2%), адаптивність (42%), рефлексивність (41,3%), толерантність (40,6%), почуття гумору (39,9%), впевненість у собі (38,4%), надання допомоги іншим (37%), надію на підтримку світу і людей (36,2%), задоволення соціальним становищем і життям (36,2%), просоціальну мотивацію (35,5%), критичне мислення (34,1%), відкритість (32,6%), лідерський потенціал (31,2%), високу мобілізаційну готовність (30,4%), високу самооцінку (28,3%) тощо.

Наступним кроком упорядкування даних було здійснення факторного аналізу, в результаті якого виокремлено шість однополюсних факторів, що вичерпують 72% сумарної дисперсії ознак і репрезентують шість смислових параметрів, на яких ґрунтуються уявлення наших респондентів про феномен соціального оптимізму (імпліцитна модель соціального оптимізму):

1) фактор особистісної сили (внесок у сумарну дисперсію – 31%): репрезентований так званими «ядерними» характеристиками, що утворюють ядро особистості і становлять її особистісну силу;

2) фактор соціальної мобільності (внесок у сумарну дисперсію – 15%): утворений дескрипторами, які характеризують мобільність, активну просоціальність й активну життєву позицію людини;

3) фактор позитивного мислення (внесок у сумарну дисперсію – 9%): репрезентований уявленнями про здатність людини бачити позитивне в усьому, сприймати світ як добрий, дружній, безпечний;

4) фактор високої самооцінки (внесок у сумарну дисперсію – 7%): утворений дескрипторами, які репрезентують оцінне, переважно позитивне ставлення людини до себе як особистості і суб'єкта власної самореалізації;

5) фактор відкритості і довіри до світу (внесок у сумарну дисперсію – 6%): репрезентований уявленнями про те, що позиція навчання, відкритість до світу, нового соціального досвіду, емпатія тощо

значно перспективніші і продуктивніші, ніж закритість і недовіра;

б) фактор стресостійкості й адаптивності (внесок у сумарну дисперсію – 4%): утворений дескрипторами, які репрезентують адаптаційні можливості людини, її ресурси, здатність до самозбереження й виживання.

Усі означені фактори є статистично значущими (за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна) і становлять надійні підстави для: 1) відтворення й інтерпретації імпліцитної моделі соціального оптимізму, що існує в свідомості студентської молоді; 2) розробки стратегічних і тактичних заходів з оптимізації організаційної культури і психологічного клімату організації на засадах і принципах соціального оптимізму [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень

1. В умовах трансформаційних суспільств спостерігається відчутне зниження показників соціального самопочуття і соціального оптимізму населення, в т.ч. студентської молоді. І це ставить на порядок денний питання про необхідність запровадження відповідних контр- і профілактичних заходів, які можуть бути найефективнішими в умовах цільових заходів у просторі організацій, до яких індивіди належать і з якими ідентифікуються.

2. Одним із чинників соціального самопочуття населення є соціальний оптимізм, який доцільно розглядати як систему експліцитних та імпліцитних уявлень і переконань, що мають світоглядно-ціннісний зміст і характер. На основі цих уявлень людина сприймає й інтерпретує події індивідуального і соціального життя – бу-

денні між особові стосунки з найближчим оточенням, соціальні відносини, ставлення до економічних і політичних феноменів тощо.

3. Соціальний оптимізм має функціональну (і, відповідно, «механізмичну» – оскільки реалізація певної функції передбачає дію відповідного механізму) силу і може розглядатися як системний чинник і як унікальний соціально-психологічний механізм регулювання й покращення якості життя людей і суспільства в цілому.

Як система світоглядно-ціннісних уявлень про світ соціальний оптимізм студентів ґрунтується на шести смислових параметрах: 1) особистісна сила; 2) соціальна мобільність; 3) позитивне мислення; 4) позитивна самооцінка; 5) відкритість і довіра до світу; 6) стресостійкість та адаптивність. Ці параметри мають структурне і функціональне значення і всі разом: 1) становлять підґрунтя для відтворення моделі доцільно оптимізму, сформованої в свідомості студентів; 2) опосередковують (активізують) реалізацію потенціалу особистості в організації і в громадському житті. 5. Культивація соціального оптимізму як важливого елемента організаційної культури сприятиме оптимізації соціального самопочуття й продуктивної професійної діяльності членів організації та активзації дальших досягнень в ім'я спільних організаційних інтересів і цілей. Саме в організації мають бути створені передумови для впровадження програм розвитку соціального оптимізму як складової організаційної культури сучасного університету. Це є запорукою виживання, підвищення конкурентоздатності й успішного розвитку університетів в часи доленосних суспільних змін.

Література

1. Боташева Ш.Х. Роль социального оптимизма в изменении социальной стратификации общества / Ш.Х. Боташева // Современные проблемы науки и образования [Электронный ресурс] – 2015 – № 1 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.science-education.ru/121-17256>.
2. Индекс социального самочувствия – [Электронный ресурс] // Research & Branding Group. – 2016. – Режим доступа: <http://rb.com.ua/rus/analitics/ratings/9089/>
3. Казмиренко В.П. Социальная психология организаций / В.П. Казмиренко. – К. : МЗУУП, 1993. – 384 с.
4. Кремень В.Г. Чому ми бідні, якщо такі освічені? // Педагогічна газета / В.Г. Кремень – [Електронний ресурс] // zu.na – <http://gazeta.zn.ua/EDUCATION/pochemu-my-bednye-esli-takie-obrazovannye.html>

5. Муздибаєв К. Оптимізм та песимізм особистості / К. Муздибаєв // Социс. – 2003. – № 12. – С. 87-95.
6. Петрунько О.В., Рафіков О.Р. Соціальний оптимізм як психологічний механізм ціннісної взаємодії з референтним оточенням / О.В. Петрунько, О.Р. Рафіков // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI: Психологія обдарованості. – Випуск 12. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – С. 169-178.
7. Самопочуття мешканців України у грудні 2016 року: зростаючі тенденції надії на хороше для країни та родини в кінці року – [Електронний ресурс] // КМІС. – 2016. – <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=673&page=1&t=7>
8. Селигман М. Новая позитивная психология. Научный взгляд на счастье и смысл жизни / М. Селигман. – М.: София, 2006. – 368 с.
9. Социальное самочувствие граждан Украины. Оценка ситуации в стране – [Електронний ресурс] // Research & Branding Group. – 2015. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9001/>.
10. Терещенко А.М. Дослідження зв'язку між диспозиційним оптимізмом і копінг-стратегіями поведінки у студентів / А.М. Терещенко – Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України – випуск 25. – 2014 – С. 494-506.
11. Циринг Д.А., Эвнина К.Ю. Вопросы диагностики оптимизма и пессимизма в контексте теории диспозиционного оптимизма / Д.А. Циринг, К.Ю. Эвнина. // Психологические исследования. – 2013. – 6 (31). – Режим доступу: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n31/887-tsiring31.html>
12. Юнацкевич Р.І. Теорія освіти дорослих: становлення, проблеми, задачі / Р.І. Юнацкевич. – СПб.: ИОВ ПАНи, 2009. – 90 с.
13. Petrunko O.V., Frolov P.D., Poznyak D.V. Where red dictators coexist with promising democrats: the conceptualisation of politicians in post-communist Ukraine / The psychology of politicians / Ed. by Ashley Weinberg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – С. 203-233.